

4. A föld minősége, állatok és növények.

Őskori növényi és állati maradványok. — A felső rétegek képződése és alkatrészei. — A termőréteg. — A szántóföldek osztályozása. — A régi halbőség és szabad halászat. — A szárnyasok és vízi madarak sokasága. — Emlősök és ragadozók. — Ezek pusztítása. — A növények buja tenyészése. — Gabnatermelés a legrégebbi korban és később. — A megélhetés könnyűsége. — A gabnafajok s bő termésök. — A fák hiánya. — Erdők az Árpádok korában. — A későbbi századok fátlansága. — A gyümölcs- és szőlőtermelés.

Már abban a minden képzeletet felülmúló ős régiségben is, melyről ártézi-kútjaink tanúskodnak, állati és növényi élet szintere volt ez a vidék. A mostani földszin alatt rendszerint 216—240 méter mélységben 2—4 méter vastagságban fa találtatik kövesedés állapotában, ez alatt pedig igen kemény fekete föld.¹ Néhol azonban, mint a Szentesi-utczai kútnál, barna kőszén, másutt, mint a Szűcs és Franczishti téglagyárnál, turfa fordul elő. A fadarabok tölgy és fenyő maradványaihoz hasonlítanak.² Az ezek felett elterülő

¹ Almási Sándor itteni kútfúró közlése, ki már vagy 20 ártézi kútat készített, s mindig maga személyesen vezette a fúrásokat.

² Láthatók ezek. főgymnasiumunk természetrajzi gyűjteményében.

agyag-, homok- és kavicsrétegekben állati csontmaradványokkal találkozunk s fával csak szórványosan. A szegedi első ártézi kútból egy hód állkapcsának darabja, a szentesi ártézi kútból 231 méter mélységből egy állati izületi csontdarab, egyik vásárhelyi ártézi kútból 100 s néhány méter mélységből egy kisebb emlős állat (vagy nagyobb madár) csukló-csontja jött felszínre. Csigák és kagylók 46 métertől kezdve lefelé szórványosan, de legkiváltképen a jó vizet adó rétegből jönnek napvilágra, még pedig egy részök élve, úgy hogy a víztartó medenczébe jutva, annak széleire, a vízszin magasságában kapaszkodnak fel. A mint ezek a roppant mélységek szilárd anyagokkal beteltek, melyek között kövek és kőzetek is nagymennyiségben talátnak,¹ s az alföldi nagy medenczében a homokkal és sárgafölddel iszapoló víz-özön is ott hagyta üledékét: az következett, hogy a terméketlen földnek és üledékek termő réteggel láttassanak el. Ezt az alföldet elborító édesvízű tengernyi tavak és ős folyamok, s ezek apadása után az itt képződött kisebb ős-folyók és patakok teljesítették. Ezek hullámai a távolabbi, magasabban eső kőzetek málladékait és az életműves testek korhadványait magokkal sodorva, lerakosgatták az itteni alacsonyabb helyeken, hol a szerves élet újra megindult, a cseké-

¹ Mészkövek a réti halmokban a felszín alatt csekély mélységben 13—14 lábnyira is talátnak ásátásaink alkalmával.

lyebb mélységű tavak és laposak fenekén szint-
úgy, mint az ezekből kiemelkedő szárazföldön;
s ily módon vastagodott év-ezredeken át mind-
inkább az a barna televényes földréteg, miglen
rajta az ember is megjelenhetett és fenmarad-
hatott. Különösen a Tisza, a Körös és a Maros
áradmányai képezték ki határunk felszíni talaját,
az őskori növényvilág elkorhadt s folyton hal-
mozódó részeit a magok iszapolásaival elegyítve.
Az ekkép létesült termő réteg nagyobb része
homokos agyag, mésztartalommal és televény-
nyel keverve, melyet laza homokréteg vált fel a
Kakasszék-, Kút völgy-, Hódtó ősfolyó vidékén;
s szikes agyag a pusztai fensík számos partján.
Fekete agyag a felszínen nagyobb mennyiségben
az egykori Kék-tó fenekén jelentkezik, de ez is
kevert s művelésre is alkalmas minőségben. Által-
ában az I—V. osztályú szántóföldek termő rétege
szárazon barna színű, könnyű miveletű, televény-
nyel kevert agyag. A lejtés, nedvesség, kötöt-
tebb minőség, sárgás agyagnak, sárgás homoknak
és a szíknak közbejötte a minőséget rontja, me-
lyet a sárgás, szürkés, fehéres szín első pillanatra
is elárul. A termő réteg vastagsága 1—6 láb közt
váltakozik, de a 2—3 láb leggyakoribb. Ez alatt
sárga, mésztartalmú agyag, köznyelven sárgaföld
fekszik, mely lefelé agyagos homokba, nagyobb
mélységben pedig homokba megy át. Legjobb
minőségű szántóföldeink a tanyai földeken van-
nak, melyek már századok óta művelés alatt
állanak. Legtermékenyebb a Kút völgy, de a szikes

elegyületű földek termik az aczélos piros buzát. Kevésbé jónak és értékesnek tartották ezelőtt a réti földeket s leggyöngébbeknek a pusztaiakat, hol sok a szikes föld, melynek egy része szántás alá nem is való. Mióta azonban a rétet a Tisza áradásai, a pusztát pedig a vadvizek nem rongálják s mindkettőt rendes művelés alá fogták: az itteni földek minősége tetemesen javult. A rét rendkívül bő terméssel jutalmazza a szántóvető munkáját, bár a föld lazább volta miatt a vetés a nyári hőséget kevésbé képes tűrni, nedves időjárásban pedig a vetés, a túlságos kövérég miatt benne rendszerint megdől. E túlságos kövérégben szenved a puszta némely része, főleg Szőlősnél, mi miatt ott a buzavetés gyakran nem sikerül. Az itteni vízjárta földek ellenben mindinkább szelidülnek s a rekeszezés által visszatartott csekélyebb csapadék-vizek nemhogy ártalmára, de éppen hasznára váltak a művelés alá vett területeknek. Egyébként földeink rendszeren középszerűen teremnek, minőségöknek megfelelő, jó termést pedig ritkábban adnak, mert ezt az időjárás, az éghajlati viszonyok és a gazdálkodási rendszer hiányai megnehezítik.

Kataszteri osztályozás szerint van:

	kat. hold	□-öl
I. osztályú föld	3.034	472
II. » »	14.565	1102
III. » »	38.933	39
IV. » »	31.873	344
V. » »	19.791	88

	kat. hold	□-öl
VI. osztályú föld	8.577	486
VII. » »	6.922	953
VIII. » »	1.382	38
Nádas	46	799
Terméketlen	7.234	1542
Összesen	132.360	1063

Láttuk, hogy hajdan s csak nem rég is, a Tisza-szabályozás előtti időszakban, mily nagy részét borítá határunknak a víz. A számtalan tavak, erek, fokok, a rengeteg nádasok és rét-ségek a vadon működő természet tenyészerejét annyira fokozták, hogy az állati és növényi élet ezer meg ezer változatban a legbujábbban fejlődött és erősödött itt meg. A halak, melyek tenyészésére és táplálkozására a tiszai kiöntések rendkívül kedvezők voltak, különösen csodálatos bőségben szaporodtak el. E tekintetben a Tiszáról már a régi századokból az a közmondás maradt fen, hogy az két rész vízből s egy rész halból áll, a mit a külföldi utazók szó szerint vettek és egymásnak szájról-szájra adtak.¹ Pedig a Tiszát halbőség (de nem ízletesség) tekintetében a kiöntésekből táplálkozó erek, fokok és tavak még tetemesen felülmúlták. Már az itteni ősemberek táplálkoztak halakkal. Az első magyarok nemkülönben, kik azt még etel-közi hazájokban megszokták, a mint ezt később látni fogjuk. Vi-

² Galeoti «De dictis et factis Mathiae regis». Schwandt-
nernél II. 70. 171. Behamb i. m. II. 131. V. ö. Stübel
Hungaria 1690.

dékünk különösen gazdag volt halas-tavakban, melyekből a szerzetesek a nemzet keresztyénségre térése után bőséges részt ajándékoztattak maguknak. Bertrandon de la Broquiére írja, hogy „soha életében oly hosszú és vastag folyam-halakat nem látott, minőket Szeged vidékén fognak.¹ Galeoti hasonlóról értesít. A török-korszakból is efféle tudósításaink vannak.² Ez időben, valamint később is a város utolsó megülése után a lakosságnak a maga mindennapi szükségére a halászat meg volt engedve, mely szabadságban azt Károlyi Sándor is meghagyta egy időre. Később a város, majd egyesek haszonbérélték a halászatot, eleintén oly módon, hogy a Hód-tavában a lakosság halászhatott. Általában a lakosság annyira bővében volt a halaknak, hogy a felesleggel századok óta³ sertéseit hizlalta; melyek azokhoz a nyár végével leapadt vizekben és ezek helyén egész könnyen jutottak. De némely években a birák halak megfogyásáról is panaszkodtak, kivált az urasághoz írt leveleikben, melyeket azonban nem kell mindig komolyan ven-

¹ I. m. 175. 176. és a Hunyadiak koráról gr. Teleki Huny. kor. VI. I. 12—13.

² Nicolaus Oláh, Hungaria 1536-ból, 35. l. Simplicissimus. 1683-ból, 1854-iki kiadás 159. l. v. ö. Vélícs, Magy. orsz. defterek I. 90.

³ Wemhet, Galeoti, Cuspinianus, Behamb, Oláh Miklós, Windisch ép' úgy szólnak erről, mint Pokomándi György, ki az általa megírt jelen századbéli viszonyokat rajzolja.

nünk. Szokottabb halaink: a ponty (potyka), hárca, olykor óriás nagyságban, kecsge (kisebb, ízletes) csak a Tiszában, csuka, süllő, menyhal, keszeg, durbincs stb. A rák és a csík szintén bőségben találtatott, utóbbik leginkább az árkok apadó vizeiben; a mocsár közt. Újabb korban, mióta t. i. a vizek szabályozták, a ráknak és csíknak még faja is kiveszőfélben van;¹ az egykori halbőségnek is végére jutottunk, mert a halászat, gyöngé eredménytel, most már csak magára a Tiszára van szorulva, itt pedig a gőzhajók, de legkiváltképen a kotrógépek káros befolyást gyakorolnak tenyészesökre, a mint erről később tüzetesen szólni fogunk.

A régi világban töméntelen számú és fajú szárnyasaink és főleg vízi madaraink is voltak. Erre mutatnak földrajzi régi elnevezéseink is; mint Rárós, Bibicz-hát, Gémes-tó, Hatytyas-tó, Darvas-hát, Keselyes-ér, Sas-ér, Ludas-tó, Lüd-vár stb. Már az 1138-dik évben az e tájon lakók szerzetes-földesuraiknak tyúkkal és libával is adóztak.² Bertrandon de la Broquiére e tájon utazván (1433), a szegedi piacról azt jegyezte fel, hogy az

¹ A Porgány medrében 1888-ban ismét nagy mennyiségben találtak csíkot, mely az előző évi zsilipszakadás következtében juthatott oda. A rák pedig a 60-as években pusztult ki a Tiszából, még pedig a halászok állítása szerint a köztök fellépett nyavalya miatt. De a legutóbbi két évben már ismét kezdenek — hihetően a Kőrösből idejutva — előtűnedezni.

² Az oklevél Knauznál, Mon. eccl. Strig. II. 88—97.

darúval és vadlúddal¹ volt tele.¹ A vásárhelyiek egyik jobbágyi kötelessége volt gr. Károlyi Sándor számára hattyúk, darvak, veres kacsák, kolcsagok és zöld csujtárok tollaival kedveskedni; az utóbbi három azonban már a múlt század elején is ritka volt, úgy hogy a tanács csak a „szomszéd jóakarók“ segítségével tudta előteremteni a „tallakat“, a csujtárokért pedig Temesvárig felkutattatta a vidéket, „de a királyi hadak“ már előbb felszedték.² A tűzok a buja vetésekben, kukoriczák szélén és boglyák tövében csoportosan tanyázott; a gyepi csirke, a vak-varjú szöllőinkben, a fáczán, fogoly, seregély, sárga-rigó, fekete-rigó, csiz, tengelicz, fülemile, kakuk; a ragadozók közül a fekete búbos sas, a kánya, héjja, ölyv, vércse, füles-bagoly, szarka stb. Vizeinken a már említetteken kívül a vadlúd és vadkacsa,³ bibicz, sirály, csér, szárcsa, lilik, vöcsök, vízi tyúk, búvár, harizs, gödény és a szalonka számtalan fajai,⁴ a kárákatona,⁵ a gém különböző nemei és

¹ Báránynál, Toront. megye hajdana. Oklevéltár 17.

² Vár. levtr. 1732-ből r. v. i. 1. cs. 75. 88. sz.

³ Zöldfejű, kendermagos, furkófejű, cigány-, jeges-, csörgő-fajták.

⁴ Hoffmannsegg írja, hogy Szeged vidékén ennek 50 faja található. Reise in Ungarn 1800. Nálunk ismeretebbek: a szél-kiáltó, lotyó, sár, füttyülő, homok-futó stb.

⁵ Herman Ottó szerint a norvég fjordok sziklái között tanyázik, de a Tisza vidékén országszerte honos. A tiszai halászok apadási madárnak is nevezik, mert akkor szokott még az utolsó évtizedekben is kisebb, félnék csapatokban megjelenni, mikor a tiszai árvíz tetőpontra emelkedik.

a gólya tanyáztak. Ez utóbbi a boglyákon, kémények tetején rakta fészket, híven ápolva és táplálva kicsinyeit. A köznép, mint a családiasság jelképét, sérthetetlennek és szentnek tartotta, bár a kis libák, csirkék eltolvajlása e szentséggel összefért. A gólyák kelepeléseit, a vizekben a nád és gyékény suhogásait felülmulva, a nádi veréb rekedtes éneke váltotta fel, mely még éjjel is hangzott. Túlharsogta ezt a dobos-gém kettős bömbölése, mikor csőrét a gaz között a vízbe dugta. A milliónyi békák egyhangú brekegése, a sípogás-sáporogás, bús füttyüléstől kísérve, kivált alkonyati órákban, mintegy idegen világ zenéje hangzott a csendes vizek tájáról. Mikor pedig meg-eredt az eső: az Úr haragja dörgéseire és villámaira mint tűzokádó füstgomoly emelkedtek fel iszonyú zajjal a szárnyasok ezrei a vizek rejtett honából, hogy megrebbenésük után egyet kerülve a háborgó levegőben, újra lelocsanjanak és el-tűnjenek a habok és vízi növények közt.

Szárazföldi emlős állataink közül az őz világi állatok egy részét már említettük. Az őz, boryu, ló, juh és kutya csontjai a mártélyi népvándorláskori temetőben, — a lóé a Dillinkai urna-temetőben, a gorzsai és a kis-homoki honfoglalási, a szarvasagancs a Nagytatár-sánczbeli Árpád-kori sírokban fordulnak elő. Hogy a dákok és jászok házi állatai a juh, kecské, tulok és ló volt, azt a Traján-oszlop képein láthatjuk. Jó legelői különösen alkalmassá tették e helyet a lótenyésztésre, melyről a lakosság rég századokon

át mind a mai napig híres volt. A tehén-, juh- és sertés-tenyésztést már a XI. XII. századbeli, ránk vonatkozó oklevelek említik.¹ Előbbieket honfoglaló eleink őshazájokból is hozhatták, de bizonyosan itt is találták a szlávok közt, utóbbiak tenyészésére a rét és a nyomás vizenyős helyei különösen alkalmasak voltak, — a mint erről később tüzetesen is leend szó. Tulok és juh különben országszerte oly sok volt, hogy azokat nem lehetett megszámlálni.² Szarvasok és däm-vadak bőségét Békésmegye³ tájairól említik, mely utóbbinak vidékén négy, sőt több ezernyi csordában legeltek,⁴ de határunkban is ilyenforma viszonyok léteztek a szarvasagancsok és csontvázak lelétei szerint.⁵ Messzire nyúló, lakatlan és műveletlen térségeinken általában nagy bőségben találkozott a mezei vad. A most élő idős nemzedék emlékezete szerint farkasok leginkább a Marosmenti erdőségekből a kovászdi réten, a befagyott vizek tetején jöttek hozzánk,⁶ de réti nádasaink-

¹ Egyebek közt tulkot, sertést és juhot adóztak az itteniek a dömösi barátok számára az 1138-diki oklevél szerint.

² Behamb, i. m. második része 166—168.

³ Haan, Békésmegye hajdana I. 54.

⁴ Nic. Oláh, Hungaria 76.

⁵ Ezekről alább leend szó; itt elég legyen annyit megemlítenünk, hogy a Hód-tó partján a Kaszap-utczában pincze-ásás közben Juhász Mihály házánál néhány évvel ezelőtt egy egész szarvas csontvázra találtak.

⁶ Pokomándi György, Vásárhely természeti leírása,

ban is tenyésztek, éjjelenként a Farkas-háton ordítottak, s miattok az arra járók élete is nem egyszer forgott veszélyben; a rókák a vízparti homok-dombok oldalaiiban honoltak, néha vadmacska és olykor még ritkábban őz a füzesekben és szőlőskertekben, nyúl a mezőkön; a vetéseken és a téli takarmánycsomók körül nagy mennyiségben jelentkezett s ez utóbbi — a jelenkori oktalan vadászati törvény következtében, mely bünteti a gazdát, hogyha a természetményét pusztító vadat bántja — nagy mértékben elszaporodott. Régente az embereket nem tiltották effélétől. Szabad volt nemesnek, parasztnak minden szárnyas- és négy-lábú vadra vadászni; s azért a vadpecsenye nemcsak az urak, de a szegény emberek asztalán is gyakori volt.¹ Csak az 1779. 22. t.-cikk szorította meg e szabadságot. De a kártékony vadak pusztítása ezután is nem csak szabad volt, hanem azt a községekre felülről egyenesen rájokparancsolták s a vármegye megszabta, hogy mindenik község hány farkas-, veréb-, szarka- és varjú-fejet tártozzék beszolgáltatni, még pedig szigorú büntetés terhe alatt.² Ez eljárásra szük-

mely kézirati munkából természetrajzi viszonyaink előadásánál többet is merítettem.

¹ Behamb, *Notitia Hungariae Argentorati* 1676. 184. és Stübel, *Hungaria* 1690. 76. l. Ugyanezt írja egy százzal korábban Frölich, *Cinosura peregrinantium*, liber tertius 97.

² Békésmegye péld. 1775-ben 36 farkast, 26,838 varjút vagy csókát, 80,514 verebet követelt a maga községein.

ség is volt, mert ez állatok a mezei gazdálkodásban igen sok kárt tettek s mert az utazók élete is meg volt támadva a szerte barangoló farkas-csordák által. Határunkban ugyis gyakori volt az eset, hogy a farkasok a lovat vagy marhát széttépték. A pásztorok ezért elégtétellel nem tartoztak, s e tartozás csak később mondatott ki, midőn évtizdeken át csoportosan rendelte ki a tanács a lakosságot a farkasok kergetésére 50 pálcza büntetés mellett,¹ úgy hogy ezek száma megritkult; bár még a mult század vége felé is azt írják e vidékről, hogy a farkasok itt falkástól járnak rabolni.²

Változatos és buja képet mutat a régi kor a növényvilágból is. Különösen sok volt a fű és széna, mely a vizek és a gyakoribb esők által áztatott talajban embermagasságnyira is megnőtt, melynek egy része felhasználatlanul ott veszett a földön, melyet aztán országszerte fenálló szokás szerint másik évben kora tavasszal felgyújtottak.³ A szárazföldi és vizi állatok nagy bősége, párosulva a mező e bujaságával, lehetségessé tette itt az emberekre nézve a könnyű megélhetést, a mint ezt a hajdankorban az itteni barbár és vándor népeknél látni fogjuk, melyek közt voltak földművelők is, a mint hogy ily életmódra egy részöket, mint a jazygokat, a rómaiak is

¹ Protoc. decis. IV. 53. 1. — 1767-ből.

² Windisch, Geographie des Königreichs Ungarn 1780.

³ Szaplonezai inspector levele 1751-ből, Városi levéltár r. v. i. I. cs. 110. szám.

kényszerítették, hogy a barangolás- és rablásról leszoktassák. A talaj pedig különösen alkalmas volt a mezei gazdálkodásra, s mivelhogy az aggteleki barlang¹ s a nagy magyar Alföld² leleteiből kétségtelen, hogy a búzát és árpát már az őskorban termesztették, föltehetjük, hogy azok már ebben a korban nálunk is meghonosultak. A majdáni határban a földből kiásott, kölessel terhelt hajó, mely oda abban a régi időben juthatott, mikor a vidéket még mély vizek borították, a köles mellett szolgáltat bizonyosságot. A dillinkai római-kori edények mellett talált megszenesedett buzaszem és buzaszalma pedig nyilvánosan mutatja, hogy a buzatermelés határunkban már ez időtájon szokásban volt. Árpádkori okleveleinkből kétségtelen, hogy a magyarok itt kezdet óta gabnát termeltek. A későbbi időkből is tudjuk, hogy a különböző gabnaneműeknek alföldi őseink annyira bőviben voltak, hogy azok egy részét nem is tudták csúreikbe és vermeikbe tenni, hanem úgy csépeletlenül asztagokba rakták s náddal vagy szalmával védték az idő viszontagságai ellen.³ — A török alatt, mikor a magyar földesurak is távol voltak, sőt még azután is, egész a mult század közepéig, a lakosság annyi földet fogott szántás alá, a mennyit akart, mert a töröknek erre, valamint általában a földműve-

¹ B. Nyáry Jenő, Az aggteleki barlang, mint őskori temető.

² Ortway, Temesvm. tört. I. 69.

³ Behamb, i. m. II. r. 164. V. ö. gr. Teleki, Huny. kora I. 10.

lésre gondja nem volt. A rossz közlekedési viszonyok, az örökös belháborúk és fosztogatások miatt nem volt értéke a felesleges termésnek. Ennek jó része még a múlt század elején is a termelők nyakán rothadt.¹ Ily viszonyok közt, melyek mellett azonban nem kell arról sem megfélekezünk, hogy a föld használatáért később az uraság javára robotolni kellett, a szántóföldeken sokáig nem igen kapott a lakosság. Rossz termés, árvíz, vagy más elemi csapás idején sokan le is mondtak azokról.² Minthogy a marha- és sertés-tartáshoz a nyomáson, a pusztán, és a réten a halászathoz, a nád- és gyékényvágáshoz bárki könnyen juthatott; s az építkezés és az életmód általán véve egyszerű és kevés költségbe kerülő volt: ezért mondhatni, hogy a megélhetés mindenkire nézve könnyű volt, alig került pénzbe és nagyobb munkába s nem is volt annyira a napszámkeresethez, a búza és kukoriczatermelés³ sikeréhez kötve, mint a későbbi időszakban. A nád, mint építő- és tüzelő-anyag általában nagybecsű és sokféleképen használt anyag volt s a szükséghez képest olykor nem is termett elég. Mikor a víz alatta sem be nem fagyott, sem el nem apadt s így levágható nem volt: tavasszal tüzet vetettek neki, hogy leégjen s helyette újabb növekedjék.

¹ Széplaki inspector levele 1723-ból a gr. Károlyi nemz. bp. levéltárában.

² Krecsmári inspector levele 1784-ből ugyanott.

³ Utóbbiakat különben is csak a jelen század honosította meg.

Ilyenkor darab ideig tűztengerben állott a rét. A gyékény szintén sokféleképp használtatott. Eleje kitünő fedő-anyag az épületeken, gyöngye gyökereivel („böngyöle“) szükségben az ember is táplálkozhatott, selejtesebb részét („gügyű“) pedig alomnak, töltésbe és tűzrevalónak használták. A vízben termő sulyom és a zsiók (vizi mogyoró) embernek, állatnak magától termő eledelt, gyermekeknek kedves csemegét szolgáltatott. A földi mogyoróról hasonlót mondhatunk. A buza, köles és az árpa alkalmasint legrégibb gabonaféléink voltak. A XII. századtól kezdve egyéb kalászos növényeinkről van emlékezés, s egyebek közt az 1138-diki adománylevél szerint az e tájon lakók szerzetes földesuraiknak kenyérnek való gabna-félékkel, (nincs mondva, hogy mifélékkel) is adóztak.¹ Ettől fogva dús gabnaterméséről volt ismeretes e vidék, melynek a föld túlságos kövérsége gyakran hátrányára is volt. A mit Cuspinián országunkról ír, különösen illik ránk: „Annyi búzája terem, még a kevésbbé művelt, vagy nem művelt földön is, hogy két királyságnak is elég lenne“. A mit már a XVI. századbéli írók feljegyeztek, hogy az elvetett rozs itt a harmadik évben búzává változik,² az a hiedelem itt hagyománykép' mind-

¹ Rómer szerint (magy. akad. ért. 1860—1. 317—346.) a búza, rozs, komló, hagyma a XIII-ik; — a kender és köles a XIV-ik, — a dinnye a XV-ik században említettik először okleveleinkben.

² Az oklevél Knauznál, Garanszentbenedeki apát-ság I. 23.

ekkorig fentartotta magát. Általában a búza volt a lakosság fő természetménye századokon át, s az maradt mind e mai napig, mint a melyre földje és éghajlata kiválóan alkalmas, s mely a ráfordított fáradságot a legbiztosabban és legdúsabban megjutalmazza.

Ellenben a fák és erdők dolgában a legrégebb időtől kezdve folyvást szegény maradt e föld, mert azok előállítását, elterjedését és diszlését a száraz éghajlatban, a talajban és az emberek életmódjában rejülő okok egyaránt nehezítették. S ez az egész Körös-Marosközére szól. Már Áttila korából írja Priskos, hogy „fa nem termett ezen a vidéken”.¹ Mindazáltal később az Árpádok korában imittamott erdőségek léteztek. Így a pusztaszeri Gemelsen-erdőről, mely szemben volt a mi Körtvélyesünkkel, a honalapítás történetében emlékezik a Névtelen, a mint ezt már eddig is láttuk. Szent Gellértről tudjuk, hogy a makai erdőben állított fel remeteséget.² Csongrád, Alpár és a velünk szomszédos Csany körül II. Géza király 1095-diki adománylevele szerint erdők állottak fen.³ Ladány (mely a mai Makó határában feküdt) és Zombor közt 1337 idején makkos erdő létezett,⁴

¹ Excerpta de legationibus. Megvan a Corpus Historiae Byzantinae cz. munkában. Velenceze, 1729. I. Magyar fordításban, Szabó Károlytól, Új magy. múz. 1855.

² Bárány, i. m. 93.

³ Az oklevél Knauznál, Garanszentbenedeki apáts. I. 23.

⁴ Wenzel, Árpád-kori új okmánytár VII. 242—245. (az aradi káptalan levele 1247-ből).

mely még egy század mulva is fennállott;¹ a csongrádmegyei Thul, Kalangurusy² és Helvy falvak erdeiről, melyek a Durha folyó mentén estek s így velünk szomszédosok lehettek; szintén van szó az írásokban,³ valamint a hódi erdőről, mely 1337-ben a Csanád-nemzetség közös használatában hagyatott⁴ és a határunkbeli Barth falu erdejéről is.⁵ Az egykori erdőkről az út széléken imitt-amott megmaradt kőkény bokrok is bizonyágot tesznek s megerősítik azt a tényt, melyet az alföldi helynevek⁶ tárnak fel, hogy itt hajdan mégis több erdő volt, mint később. Mert az 1433-ban erre utazó Bertrandon de la Brocquiére Szegedtől Belgrádig már sem erdőt, sem egy élőfát nem látott: s ez erősebb bizonyíték e vidék fátlanságára nézve, mint a határunkról kiadott XVI. és XVII. századbéli oklevelek, melyek az itteni erdőkről és ligetekről egyre-másra beszélnek az okiratok sablonszerű nyelvén, de a melyeket

¹ Csanád-nemzetség osztálylevelei 1337-ből. Anjou-kori okmt. III.

² Kalán (itteni földesúr) gyűrüse (régén = füzese).

³ IV. Béla király levele 1266-ból Fejérnél, Cod. dipl. IV. III. 315—320.

⁴ Az osztályos egyezés, Anjou-kori okmt. III. 364.

⁵ A Solthi Dávidnak szóló 1408-iki adománylevélben Fejérnél X. III. 90.

⁶ Ilyen helynevek határunkban: Mélysár-erdeje, Pap-erdeje, Körtvélyes, Bodzás (érthető a földi bodzára is), Magyarós-, Fecskés, Szöllős. A régi Csanádmegye határában pedig: Cserfalva, Meggyes, Felső-Szöllős, Kis-Szöllős, Mező-Szöllős, Ó-Szöllős, Király-fája, Komlós, Szilva-szeg stb.

olyan egyének irtak, kik felé sem voltak s a török miatt nem is lehettek e vidéknek. Határuk a XVII. század végén, vagyis a város utolsó megtelepítésekor is teljesen fátlan volt,¹ a minők a messze terjedő puszták és mezőségek más vidékeken is lenni szoktak, mert azokon a fa a szabad legeltetés miatt sem öröködhetik meg. A mely erdők tehát korábbi századokban itt lehettek, azok jobbára a vizek szélein nőtt fűzfákból állhattak, melyekhez a legelésző barmok kevésbé férhettek. Ilyenek voltak a Mélysár-erdeje, Zsoldos-füzeje és a Pap-erdeje is. Általában a Tisza partját századunk közepe előtt több helyen nagy kiterjedésű füzesek szegélyezték. Így különösen Mártélyon, a Sebesfoktól keletre egy háromszögalakú erdőség terület, melynek oldalai 900—1000 méter hosszúak voltak, a tiszántúli Körtvélyesen, a Barczy-rét délkeleti végében mintegy 1000—1200 méter hosszúságban, az Atka nyugoti szélében és a Hód-tó partján, a Káposztás-kert és Káposztás-temető délnyugoti szélén², melynek maradványai a 60-as években is fenállottak. Nagyon megnehezítette a fák megöröködését a lakosság műveletlenebb részének pajkossága és ellenszenve a fák iránt, mely miatt a fák és erdők növelésére irányzott törekvések egész az utolsó évtizedekig kevés eredményre vezettek. Kivételt a

¹ Az 1701-diki összeírás i. h.

² V. ö. a Schener-féle földesúri térkép 1841-ből.

szőlő képezett, melynek művelésével helyneveink (Szőlős-falu, Szőlős-halom, Szőlő-ér) tanúsága szerint elődeink az Árpád-korban s a török alatt is általában foglalkoztak, mint olyan munkával, mely mostani öregeink tanúskodása szerint is a vizek partjain elterülő kertekben dúsan kama-
tozott, s melynek haszna a vizek elszabályozása, s a talaj elsoványodása következtében csak az utolsó 3—4 évtizedben csappant meg. Az utóbbi években fellépett peronospora és phylloxera azonban régibb, nagy kiterjedésű ültetményeinket ma már teljes elpusztulással fenyegeti, annyalinkább, mert ennek elkerülése s a szőlők felújítása végett a lakosság a tudomány és a tapasztalat által nyújtott útmutatásokat nem igen követi.

5. Éghajlat, időjárás, egészségi állapot.

Az égöv hajdan és később. — A jelenkori hőmérsék télen, tavasszal és nyárban. — A csapadék és a szárazságok. — Ezek hatása régen és most. — A szelek és a viharok. — Az utcai por és hatása. — Egyéb egészségügyi bajok. — A közegészség és élettartam régen és most.

Az éghajlat, valamint az egész földön, úgy a mi vidékünkön is, a különböző ős korszakokban nagy változásoknak volt alávetve. Az égöv ugyanis az északi és déli sarkkörök jégtömegeinek változó túlsulya, vagy, újabb írók szerint, a földpálya központkízüliségének vagy a nap foltjainak válto-